

від прямого втручання й регламентації з боку держави. Концепція громадянського суспільства сформувалася на початку Нового часу як усвідомлення необхідності, що перехід суспільства до нового якісного стану влаштовуватиме більшість його членів. Громадянське суспільство – це така форма організації суспільства, де існують неконтрольовані державою розвинені політичні, правові, економічні й культурні відносини між окремими індивідами. У ньому безперешкодно виникають різноманітні громадські рухи, діють приватні установи, розвивається громадське життя. Громадянське суспільство створює умови для передачі значної кількості державних функцій органам місцевого самоврядування. Саме воно є основою для формування правової держави й саме розвивається в її умовах. Рівновага між громадянським суспільством і державою відіграє роль одного з головних чинників стабільного демократичного розвитку країни [3].

Виховати в учня громадянську компетентність означає сформувати в нього комплекс особистісних якостей і рис характеру, що є основою специфічного способу мислення та спонукальною силою повсякденних дій, вчинків, поведінки. Це патріотична самосвідомість, громадянська відповідальність і мужність, готовність трудитися для розвитку держави, захищати її, підносити міжнародний авторитет. Це повага до батьків, свого родоводу, традицій та історії рідного народу, усвідомлення своєї незалежності як його представника, спадкоємця й наступника. Це дисциплінованість, працьовитість, завзятість, творчість, почуття дбайливого господаря своєї землі, піклування про її природу, екологію. Ці та інші якості й риси формуються в процесі засвоєння учнями духовних надбань рідного народу, цілеспрямованого національного виховання як системи ідей, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної політики українського народу, спрямованих на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь, виховання їх в дусі природно-історичного розвитку матеріальної і духовної культури нації.

Список використаних джерел та літератури

1. Громадянська освіта/упоряд. Гісем О.О., Мартинюк О.О. – Х.: Вид. група «Ранок», 2018, ст. 45-56
2. Пометун О.І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки / Пометун О.І. // Вісник програм шкільних обмінів . – 2005. – № 23. – С. 5-7.
Інтернет джерела
3. Формування громадянської компетентності
<https://www.google.com.ua/search?q=громадянська+компетентність+та+її+роль&sxsrf=APwXEdb6emsKkr5H2KsLgyBjh3C>
4. Освіта на основі життєвих навичок <http://dlse.multycourse.com.ua/ua/page/15/53>

Гладун Віталій,

старший викладач кафедри філософії освіти,
теорії й методики суспільствознавчих предметів
Миколаївського ОІППО

Концептуальні засади розвитку громадянської компетентності вчителя в системі післядипломної педагогічної освіти

У статті розглянуто теоретичні засади та сутність громадянської компетентності, проаналізовано її особливості та здійснено порівняння з культурою демократії. Обґрунтовано основні складники розвитку громадянської компетентності та узагальнено основні пропозиції щодо практичних дій упровадження громадянських компетентностей, які можуть бути реалізовані в освітньому процесі. Сформульовано концептуальні засади розвитку громадянської компетентності вчителя в системі післядипломної педагогічної освіти на прикладі Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

The article discusses the theoretical foundations and essence of civic competence, analyzes its features and compares it with the culture of democracy. The main components of the development of civic competence are substantiated, and the main proposals for practical actions

for the introduction of civic competences that can be implemented in the educational process are summarized. The conceptual foundations for the development of teacher's civic competence in the system of postgraduate pedagogical education are formulated on the example of the Mykolaiv Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education.

Ключові слова: громадянська компетентність; громадянськість; культура демократії; інтерактивні методи; освіта для демократичного громадянства; післядипломна освіта.

Keywords: civic competence; citizenship; culture of democracy; interactive methods; education for democratic citizenship; postgraduate education.

У сучасній освіті важливо створювати умови для формування громадянина-патріота, який здатен та охочий жити в демократичному суспільстві, яке має стати центром для розкриття творчого потенціалу та задоволення особистих та громадських інтересів. Головне завдання виховання громадянина України – це розвиток освіченої та творчої особистості, з високим почуттям власної гідності, громадянською зрілістю, патріотизмом, соціальною активністю, відповідальністю, професійною компетентністю та бажанням до самовдосконалення.

Нині освітній простір має будуватися на засадах інтеграції національної освіти в європейський освітній простір та сприяння розвитку в учасників навчального процесу ключових компетентностей, необхідних для активного громадянського життя, конкурентоспроможної особистості, компетентної у розв'язанні життєвих, професійних проблем, готової до виконання громадянських обов'язків. З огляду на це важливим стає формування громадянської компетентності у здобувачів освіти упродовж навчання в закладі загальної середньої освіти.

Розвиток громадянських компетентностей у педагогів також є важливим завданням для сучасної освіти, оскільки вчителі є прикладом для своїх учнів і відіграють важливу роль у формуванні громадянської свідомості та активної громадянської позиції. Якщо вчителі не мають достатнього рівня громадянських компетентностей, то це може негативно відобразитися на формуванні громадянської свідомості учнів.

У концепції «Нова українська школа» автори визначають громадянську компетентність як одну з ключових та характеризують як здатність володіти громадянською культурою, культурою демократії, що передбачає наявність у особистості певних якостей та громадянських цінностей. А особливе місце в розвитку та формуванні її залежить від компетентності самого вчителя (Нова українська школа, 2017).

Варто зауважити, що акцент на громадянських цінностях пронизує весь спектр нормативно-правової бази з питань освіти.

Погоджуємося з думкою І. В. Жадан у тому, що нині є потреба в коригуванні освітньої політики щодо розвитку громадянської компетентності в умовах російсько-української війни, на тлі емоційного і фізичного виснаження спостерігаємо брак рефлексивних компетентностей (Жадан І. В., 2022).

Однак аналіз сучасної практики засвідчує наявність суперечностей між задекларованими ідеями демократизації освітнього процесу, академічної свободи педагога, прагненням розвивати громадянську відповідальність як наскрізну змістову лінію і реальним станом справ.

Тому важливою проблемою сучасного демократичного суспільства є розвиток громадянської компетентності, що вимагає розгляду питання, якими мають бути знання та вміння громадян у цьому суспільстві.

Метою статті є обґрунтування процесу формування та розвитку громадянської компетентності учасників освітнього процесу на засадах демократичних цінностей й апробування нових моделей та педагогічних практик, що здійснюються на основі створених навчально-методичних матеріалів.

Джерелами дослідження були наукові статті, матеріали конференцій, нормативно-правові документи, зарубіжні видання з теми розвитку та формування громадянської компетентності. У дослідженні використані також аналітичні матеріали всеукраїнського

проекту «Формування та оцінювання громадянських компетентностей в освітньому процесі на рівні базової середньої освіти» (2018–2021 роки) та матеріали проекту Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти «Розвиток громадянської культури учасників освітнього процесу».

Проблемою громадянської компетентності в загальному вимірі займаються Т. В. Бакка, Ю. М. Підлісна, І. А. Семенець-Орлова, В. М. Шахрай, Т. В. Шевчук. Сутність та структуру громадянської компетентності й шляхи її формування в закладах освіти розглядають науковці І. Д. Бех, П. І. Кендзьор, Т. В. Ладиченко, О. І. Пометун, Т. О. Ремех, Т. М. Смагіна. Проблеми формування громадянської культури досліджували західні вчені Г. Альмонд, М. Бренсон, Ф. Лімонжі, Ч. Мірріамом і А. Пжеворський. Зарубіжні педагоги здебільшого вважають, що громадянська освіта – фактично синонім навчання демократії. Ґрунтовні дослідження демократичної культури проведені такими вченими: А. Арато, І. Валлерстайн, І. Лазар, П. Момпуа-Ґайяр, М. Рафальська,

Сучасні вчені подають велику кількість визначень поняття «громадянська компетентність». Ми окреслимо інтегроване розуміння цього терміна.

Розглядаючи поняття громадянської компетентності, науковці переважно визначають її у зв'язку з поняттям громадянськості та патріотизму і тлумачать громадянську компетентність як найвищий вияв громадянськості.

Загалом, можна зробити висновок, що за умови несформованої громадянської свідомості, яка передбачає розуміння важливості публічного інтересу та свідоме виконання громадянських обов'язків, складно сформувати патріота, який діятиме на користь демократичного суспільства.

Аналіз наукових джерел показує, що громадянська компетентність – це здебільшого здатність особи до громадянської діяльності, що готує нас до ефективної та конструктивної участі в громадському житті та в демократичних процесах, тому формування та розвиток громадянської компетентності – найбільш нагальна потреба сучасності.

Американська вчена Дебора Меєр уважає, що громадянська компетентність повинна формуватися безперервно та систематично, незалежно від навчального предмета. Громадянин-патріот, на думку вченої, повинен володіти такими навичками: аргументація, власна позиція, установлення причинно-наслідкових зв'язків, висування гіпотез та визначення актуальності тієї чи іншої інформації, з якою має справу учень (Meier D., 2009, р. 45–46).

Отже, проблема формування громадянської компетентності є необхідною складовою освітнього процесу та для становлення громадянського суспільства в цілому. У тлумаченні сутності громадянської компетентності є різні підходи.

Громадянсько-компетентний учитель власною поведінкою демонструє активну життєву позицію, чесність, справедливість, послідовність, уміння обстоювати свої погляди та критичне мислення.

Нині відбувається зміна ролі вчителя та перетворення його на вчителя-фасилітатора, який має керуватися лише демократичним стилем спілкування з учнями, спонукати їх до взаємодії без примусу, підтримувати та надихати.

Основними складниками громадянської компетентності є розуміння базових ідей, пов'язаних з індивідуумами, групами, організаціями, суспільством, економікою та культурою; усвідомлення цінностей; усвідомлення різноманітності та культурної самобутності різних суспільств і народів; здатність ефективно взаємодіяти з іншими людьми в суспільних інтересах; навички критичного мислення і конструктивної участі в діяльності громади; відповідальне та конструктивне ставлення й повага до прав людини; брати участь у демократичному ухваленні рішень; підтримання культурної різноманітності, гендерної рівності й готовності поважати приватність інших людей (Кравчинська Т. С., 2019, с. 80–81).

Основними поняттями щодо формування громадянської компетентності є: людина, особа, громадянин, права людини, інклюзія, громадянське суспільство, громада, громадянська участь, демократія, держава, відповідальність.

Останніми роками все більше уваги приділяють освіті як центральному елементу роботи Ради Європи зі сприяння та захисту прав людини, демократії і правовладдя. Наразі надзвичайно важливо дослідити готовність педагогів до розвитку громадянської компетентності в рамках реформи НУШ через призму культури демократії.

У сучасному глобальному світі назріла необхідність відродити демократію в суспільстві (Наскрізнi компетентності для демократії. «60 вправ для розвитку та оцінювання ставлень, умінь і знань», 2019, с. 3), тому що є потреба в більш систематичній освіті для демократії, яка готуватиме до життя у сталих демократичних суспільствах, де права людини забезпечують ціннісну основу. Демократія та співпраця – це ключові слова, що описують те, як ми живемо разом й організуємо спільне життя, а верховенство права є захисною структурою.

Щоб демократичні засади працювали в суспільстві, у школі також важливо розвивати практичні навички співпраці, демократичної участі, критичного мислення. Крім того, важливо пропагувати й відповідні норми поведінки, демократичний стиль життя, демократичну культуру.

Для впровадження та розвитку демократичного громадянства в освіті є вмотивовані, добре підготовлені вчителі на всіх рівнях, зокрема й післядипломно. Умовою успішної педагогічної взаємодії вчителя з учнями є робота над собою, оволодінням компетентностями щодо культури демократії.

Варто зауважити, що школа має бути також місцем, де молоді люди пізнають демократію в дії і в якому їхня участь у процесі прийняття рішень набуває підтримки, стимулюється та сприймається як ефективна.

Заслуговує уваги проєкт «Демократична школа», який спрямований на підтримку демократичних реформ освіти в Україні для виховання активних та відповідальних громадян, які поважають права людини. Програму реалізує Європейський центр імені Вергеланда (Норвегія), який займається питанням розвитку освіти для демократичного громадянства, прав людини та міжкультурного порозуміння. Основа програми «Демократична школа» – залучення всіх учасників освітнього процесу через загальношкільний підхід, тобто долучення до прийняття рішень адміністрації, педагогів, учнів, батьків та громади. Також важливим моментом є усвідомлення того, що демократія – це не результат, а процес який має відбуватись упродовж усього життя. В бібліотеці даного проєкту зібрано чимало цікавим та актуальних ресурсів для впровадження європейських цінностей в освітньому середовищі.

Внаслідок змін в освіті сьогодні відбувається перетворення методів викладання, що значно впливає на зміну ролі вчителя та необхідності його професійної підготовки й підвищення кваліфікації.

Науково-педагогічні працівники Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (МОІППО) здійснюють розвиток громадянської компетентності педагогічних працівників у різних напрямках, наприклад, упровадження в освітній процес навчальних занять із проблем розвитку громадянської компетентності; проведення заходів навчально-практичного та науково-методичного характеру: круглих столів, конференцій, семінарів, форумів, тренінгів тощо.

Особливість формування громадянської компетентності вчителя полягає в тому, що цей процес відбувається не тільки за академічного навчання чи набуття теоретичних знань, а як результат переосмислення та розставлення нових акцентів у виховній роботі, застосування нових моделей та методів у роботі з учнями, тренінгів та практики.

Одним із прикладів розвитку громадянської компетентності в МОІППО є реалізація проєкту «Розвиток громадянської культури учасників освітнього процесу» (далі – Проєкт). Метою Проєкту є підвищення потенціалу педагогічних працівників у сфері громадянської освіти та виховання учнів на засадах Нової української школи.

Теоретико-методологічною основою Проєкту є «Рамка компетентностей для культури демократії» – набір інструментів для формування та оцінювання громадянських компетентностей, схвалений Радою Європи після апробації в 16-ти країнах й опублікований

у квітні 2018 року. Вона ґрунтується на європейських цінностях: верховенство права, рівність, повага до людської гідності, повага до прав людини, свобода та демократія, які успішно інтегрують в освітнє середовище України.

У рамках реалізації освітнього Проекту:

1. Опрацьовано матеріали Ради Європи у сфері освіти для демократичного громадянства і прав людини. Проаналізовано останні розробки та публікації з громадянської освіти та підвищення потенціалу педагогічних працівників у сфері розвитку громадянської та соціальної компетентності. Систематизовано основні компетентності для культури демократії. Вивчено дескриптори для оцінювання громадянської компетентності.

2. Упроваджено в освітній процес МОІППО навчальні заняття із проблем розвитку громадянської компетентності. Наприклад: *«Роль дискусій у формуванні громадянськості на уроках суспільствознавчих предметів»*; *«Розвиток та формування громадянської компетентності учасників освітнього процесу в парадигмі сучасних змін»*; *«Роль громадян у становленні й функціонуванні громадянського суспільства у правовій державі»*; *«Гендерна рівність в Україні як чинник побудови європейської країни»*; *«Права людини через призму демократичного громадянства»* тощо.

3. Проведено: заходи навчально-практичного та науково-методичного характеру для вчителів-суспільствознавців області: тренінги *«Рамка компетентностей для культури демократії»*; *«Розвиток громадянської активності та політичної обізнаності учнівської молоді»*; *«Створення демократичного середовища в освітньому процесі»*, засідання творчої групи *«Громадянська відповідальність учасників освітнього процесу»* та інші. Учасники тренінгів обмінювалися досвідом та розробляли й адаптували різноманітні вправи для формування та оцінювання громадянських компетентностей.

4. Здійснено організаційний та науково-методичний супровід щодо реалізації завдань усеукраїнського інноваційного освітнього проекту *«Формування та оцінювання громадянських компетентностей в освітньому процесі на рівні базової середньої освіти»* (2018–2021 роки) в Миколаївській області, учасниками якого були такі заклади: Миколаївський заклад загальної середньої освіти I–III ступенів № 29, Новокостянтинівська ЗОШ I–III ступенів, Миколаївський заклад загальної середньої освіти I–III ступенів № 17.

5. Розроблено тести для проекту *«Самодіагностування педагогів для визначення освітніх потреб»* та моніторингового дослідження кафедральної теми згідно із закріпленими структурними елементами компетентності з предметів: *«Історія»*, *«Громадянська освіта»*, *«Правознавство»*. Дослідженням охоплено вчителів суспільствознавчої галузі ЗЗСО Миколаївської області.

6. Робочою групою кафедри філософії освіти, теорії й методики суспільствознавчих предметів МОІППО здійснювалося моніторингове дослідження за такими напрямками: Нормативно-правове та навчально-методичне забезпечення викладання предмета. Вимірювання фахового теоретичного рівня знань учителів-суспільствознавців. Планування освітнього процесу з предмета. Організація та регулювання освітнього процесу з предмета. Оцінювання якості освітнього процесу. Створення сучасного освітнього середовища для вивчення предмета.

Загальний розподіл моніторингового дослідження: Нормативно-правове забезпечення (початкове–51%, узагальнююче 73%); Теоретичний рівень знань (початкове–60%, узагальнююче 86%); Організація освітнього процесу (початкове–53%, узагальнююче 71%); Оцінювання якості освітнього процесу початкове–65%, узагальнююче 82%); Створення сучасного освітнього середовища для вивчення предмета (початкове–54%, узагальнююче 65%) (Рис.1).

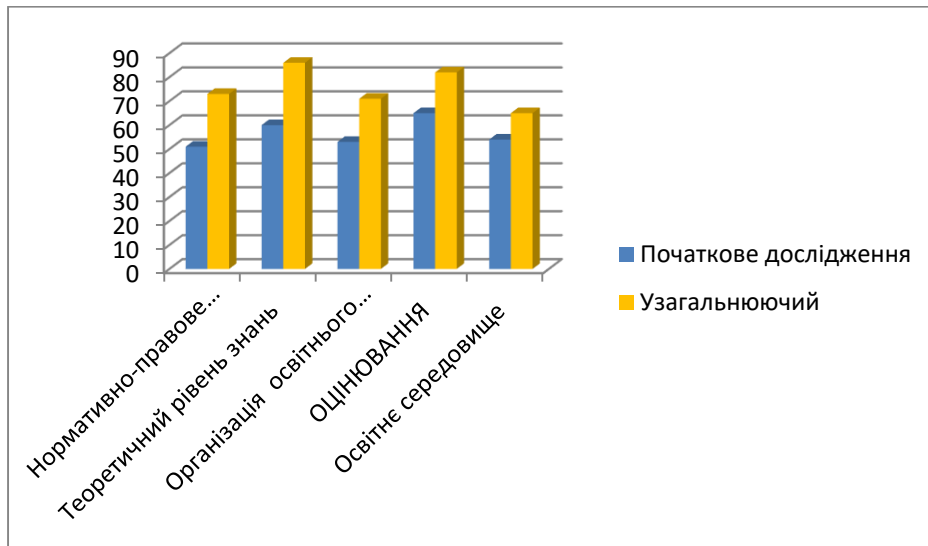

Рис.1. Моніторингове дослідження щодо впровадження громадянських компетентностей

Потрібно зазначити, що за результатами моніторингового дослідження приблизно на 20 % зросла кількість респондентів, які здобули високий рівень володіння громадянськими компетентностями; на 16 % зменшилася кількість таких, які досягли середнього рівня володіння громадянськими компетентностями, і на 10 % зменшилася кількість респондентів, які досягли низького рівня володіння громадянськими компетентностями. Також під час реалізації дослідження виявлено ефективність розробленої методичної системи формування та оцінювання громадянських компетентностей.

Особливого значення набуло практичне застосування дескрипторів компетентностей для культури демократії. Педагоги розширили власний діапазон використовуваних методів. Зросла частка впроваджуваних інтерактивних методів, що зумовило впровадження в освітній процес нових навчальних вправ / завдань для розвитку громадянських компетентностей у рамках різних шкільних дисциплін.

Пропозиціями щодо практичних дій упровадження громадянських компетентностей та культури демократії можуть бути такими: запроваджувати демократичні процедури на всіх рівнях; практикувати обговорення різних ситуацій через голосування; приймати рішення із залученням усіх учасників освітнього процесу; брати відповідальність за ці рішення. Крім того, необхідно практикувати командування серед учнів, батьків, учителів та адміністрації. У навчальні програми різних предметів потрібно інтегрувати елементи освіти для демократичного громадянства та прав людини для реалізації навчальних проєктів, які спрямовані на формування громадянських компетентностей.

Упроваджені такі інноваційні підходи для розвитку культури демократії: вправа «Бінго», «Дзеркало поговори зі мною», інтерактивна карткова гра «Демократія для всіх» – гра для формування та оцінювання громадянських компетентностей. Мета цієї гри – спонукати до дискусії про демократію і демократичні практики насамперед у навчанні, оцінюванні. Картки визначають та описують ключові дії, що необхідні для кращого функціонування в суспільстві, де демократія – це справжній процес, який охоплює всіх людей. Учасники обговорюють зі своїми партнерами те, чим вони вже займаються у своїй практиці, щоб розвивати зазначену на картці цінність / ставлення / навичку / знання, наприклад: «свідомо спрямовувати свої дії на попередження дискримінації і насильства».

Педагоги проєкту в освітньому процесі використовували посібники Ради Європи, українські публікації, що містили теоретичні рекомендації, навчальні вправи, навчально-методичні поради для розвитку громадянських компетентностей. Вони здійснювали модифікацію запропонованих вправ, поступово намагаючись створювати власні вправи, описували хід реалізації.

На особливу увагу заслуговує посібник А. Арато, П. Момпуа-Гайяр, І. Лазар «Наскрізні компетентності для демократії: 60 вправ для розвитку та оцінювання ставлень,

Висновки та перспективи досліджень. Проаналізовано концептуальні засади розвитку громадянської компетентності вчителя в системі післядипломної педагогічної освіти, а саме у Миколаївському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти на базі якого реалізується цей процес у різних напрямках, наприклад, упровадження в освітній процес навчальних занять із проблем розвитку громадянської компетентності; проведення заходів навчально-практичного та науково-методичного характеру: засідань круглих столів, конференцій, семінарів, форумів, тренінгів тощо.

Отже, підсумовуючи зазначене вище, можна стверджувати, що українська освіта успішно інтегрується в європейський ціннісний простір для формування громадянина-патріота. Відповідно до західних зразків і стандартів громадянська освіта в Україні охоплює всі рівні освіти, забезпечує тяглість знань про демократію від загальноосвітньої до вищої школи.

Список використаної літератури

1. Жадан І. В. Освітня політика щодо розвитку громадянської компетентності молоді: здобутки і проблеми / І. В. Жадан // Проблеми політичної психології. – 2022. – № 25(1). – С. 94–102. DOI: <https://doi.org/10.33120/popp-Vol25-Year2022-94>
  2. Кравчинська Т. С. Формування громадянської компетентності педагога Нової української школи / Т. С. Кравчинська // Вісник післядипломної освіти. Серія «Педагогічні науки», 2019. – 8 (37). – С. 74–88. DOI: [https://doi.org/10.32405/2218-7650-8\(37\)-74-88](https://doi.org/10.32405/2218-7650-8(37)-74-88)
  3. Наскрізнi компетентності для демократії. «60 вправ для розвитку та оцінювання ставлень, умінь і знань». Під ред. Йозефа Губера. Серія Песталоцці. – № 4. Видання друге. – Рада Європи, 2019. – 324 с.
  4. Нова українська школа : poradnik для вчителя / Під заг. ред. Бібік Н. М. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. – 206 с.
- Meier D. Democracy at Risk. Educational Leadership, 2009. – 66(8), p. 45–49

Горяніна Марія,
вчитель початкових класів
Кам'янець-Подільського ліцею № 14
Кам'янець-Подільської міської ради
Хмельницької області

Формування громадянської компетентності учнів початкової школи в контексті викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ»

У статті розглядається формування громадянської компетентності учнів в контексті викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Ключові слова: громадянська компетентність, учні початкових класів, інтегрований курс «Я досліджую світ»

Головним завданням освіти на сучасному етапі реформування освіти стає створення умов для формування громадянської компетентності. Людина – громадянин, особистість яка усвідомлює важливість демократичних цінностей, усвідомлює зв'язок між правами і свободами ідивіда та громадянською відповідальністю, та повинна бути готовим до компетентної участі у суспільному житті.

Аналіз практичної діяльності свідчить про те що сучасна історична і правова освіта в середній школі лише в деякій мірі спрямована формування громадянської компетентності учнів, а основна увага приділяється формуванню історичних і правових знань [8].

Сучасними українськими педагогами О. Пометун та І. Тараненко проаналізовано концепції і тенденції громадянського виховання. Ними схвалено загальноєвропейське бачення громадянськості та виділено шляхи її формування. Педагогічні основи громадянського виховання в сучасних умовах розроблені в дослідженнях І. Беха, Н. Бібік, М. Боришевського, В. Кременя та ін. Проблему громадянської компетентності школярів розкрито у методичному посібнику В. Доміної «Формування громадянської компетентності молодших школярів у контексті національно-патріотичного виховання», де представлено